

## НАРОДНІ ПРИКМЕТИ ЯК ЕЛЕМЕНТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ РОСІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ КУЛЬТУР

**Маштакова Н. В.**

*Національний педагогічний університет  
імені М. П. Драгоманова*

Проблемі взаємодії мови та світогляду присвячено різноаспектну літературу, в якій обговорюється розгляд мовних явищ у зв'язку з культурою носіїв конкретної мови, прагнення до структуризації досвіду і знань людини за допомогою ментальних одиниць, вивчення картини світу цілого народу (О. С. Кубрякова, Б. О. Серебреніков, В. М. Телія, А. Вежбицька, Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров, В. А. Маслова, Е. Рош та ін.). Однак ні спростувати цю гіпотезу, так само, як і висловити переконливі аргументи на її захист, не завжди можливо через відсутність методів її перевірки. Лінгвокультурологічний підхід в когнітології, об'єктом якого вважається “мова – свідомість – культура”, є необхідним для моделювання картини світу, вивчення тих мовних знаків, які пов'язані з культурою представників різних етносів, і передусім у зіставному аспекті.

У новому тисячолітті ідея мови та мислення поширюється на духовний світ людства. З таких позицій мова розуміється як єдиний когнітивно-семантичний простір, що організує сили всіх мов та людські знання про світ.

Про органічний зв'язок мови з духом народу писав відомий німецький мовознавець Вільгельм фон Гумбольдт: «Мова народу всіма найтоншими фібрами свого коріння пов'язана з народним духом... Духовна своєрідність і будова мови народу настільки глибоко проникає одне в одного, що коли існує одне, інше можна вивести з нього. Мова є ніби зовнішнім проявом духу народу; мова народу є його дух, і дух народу є його мова – важко собі уявити що-небудь більш тотожне» [11, с. 71–72].

Оскільки, за словами В. фон Гумбольдта, мова – це постійно повторювані зусилля духу, котрі спрямовані на те, щоб зробити звук засобом висловлення думки, то крізь призму когнітивної наукової парадигми мова є засобом отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань. Саме через мову можна вербалізувати розумову діяльність людини.

Ця стаття є спробою узагальнити історію виникнення народних прикмет, як засобу відображення когнітивної діяльності людини. Дослідження прикмет у нашій статті торкається теорії категоризації, яка «ґрунтується на припущенні, що здатність людини до категоризації пов'язана з її досвідом та уявою, особливостями сприйняття, культурою» [6, с. 150], а також поняттям ментальних репрезентацій, «під якими розуміють умовні функціонально визначені структури свідомості та мислення людини, що відтворюють реальний світ у свідомості, втілюють знання про світ і почуття, які він викликає, відображають стани

свідомості та процеси мислення» [12, с. 214–215]. Отже, процеси мислення і свідомості репрезентовано у прикметах, які відтворюють ментальні характеристики етносу.

**Метою статті** є дослідження історії виникнення народних прикмет в російській та німецькій культурах у когнітивному аспекті.

Завдання:

- 1) дослідити історію виникнення прикмет російської та німецької культур;
- 2) уточнити статус прикмет у житті людини;
- 3) з'ясувати когнітивні процеси, які відображаються у народних прикметах різних ареалів.

Оскільки когнітивна лінгвістика звертається до культури як джерела лексикону, одним із шляхів дослідження мови як суспільного явища є звернення до народної творчості, а саме до прикмет. Саме в цьому жанрі народного фольклору віддзеркалені основні когнітивні процеси: відображення дійсності в свідомості людини, розуміння і пізнання людиною навколишнього світу на різних етапах її розвитку; пам'ять поколінь про минулі часи, оскільки в них народ зосередив всі свої знання, описавши та аргументувавши їх. Зв'язок мови та мислення є нерозривним. Мислення є діяльністю людини, а завдяки мові людина вербалізує свої думки. Через призму когнітивного аспекту можливо описати людську діяльність за допомогою прикмет. Отже, прикмети є одним із засобів відображення когнітивної діяльності людини.

Розглядаючи народні прикмети, доречно буде пояснити, що ж означає саме поняття «прикмета». Звернувшись до етимологічного словника під редакцією Р. В. Болдирева, біля «прикмета» стоїть примітка «див. кметь» [3, с. 571], отже, «кметь – селянин, господар; тямуща людина» [2, с. 472]. У тлумачному словнику української мови, під редакцією А. О. Івченка прикмета – «це основа передбачення чого-небудь, напр., за всіма прикметами скоро буде дощ» [5, с. 364]. В. І. Даль визначає прикмету наступним чином: «Примета – примечанье, замечанье, объяснение, толкованье к чему-либо» [1, с. 127].

Отже, прикмети – це помічені людиною, незрозумілі для неї, але постійні відносини між якими-небудь часто повторюваними явищами або подіями в моральному чи фізичному світі. Спостерігаючи ці явища, але, не розуміючи відносини між причиною і наслідком, людина виводить висновок про існування якогось зв'язку між попереднім і наступним та зберігає в пам'яті плоди своїх спостережень. Утворені таким чином прикмети більш-менш вірні, згідно характеру спостережень. А виходячи з етимологічного словника, можна зробити висновок, що більшість прикмет пов'язана з господарською діяльністю селянина.

Проблема виникнення народних прикмет у світоглядно-історичному плані є досить складною. Складність її вирішення криється у значному часовому проміжку, що віддаляє нас від того періоду життя суспільства, коли виникли перші уявлення та вірування. Сучасній науці важко вказати точний час

зародження народних прикмет. Ймовірно, початок цього процесу можна віднести до періоду дохристиянських вірувань.

Народні прикмети представляють собою одну із складових частин культури, яка супроводжує людину протягом багатьох століть. Вони виникають у суспільстві в залежності від побуту певної культури. Таким чином, прикмети відображають певну частину культурної та мовної картини світу.

Історія народних прикмет сягає своїм корінням у далеке минуле. Ще наші прабабусі та бабусі свято шанували і беззаперечно виконували всі народні мудрості та забобони. І до цих пір більшість людей намагається уникати зустрічі з чорною кішкою, бояться повернутися за забутою річчю, плюють через ліве плече і стукають по дереву.

Протягом століть народ створював і удосконалював свої знання, певні морально-етичні норми. Головними чинниками моралі українців споконвіку були повага і любов до вільної праці, створення ідеалів добра, краси природи, гуманного відношення до дарів природи. У цьому контексті, на підставі багаторічних спостережень в природі склався землеробський календар, сформувалися вміння передбачати погоду. Ці знання і вміння об'єдналися у великомасштабну частину народних знань – народні прикмети.

Народні прикмети виникли на основі безпосередніх спостережень за навколишнім життям. Вони відзначаються влучністю вислову та лаконічністю, увібрали в себе світогляд народу, його багатовіковий досвід. Своім змістом відображають найширші обрії побуту народу, його історію, культуру, звичаї, вірування, і водночас особливості світосприймання, самого способу мислення, національної ментальності.

Вивченням народних прикмет займалися такі фольклористи та вчені як: В. М. Гнатюк «Вибранні статті про народну творчість», М. Ю. Русин «Фольклор: традиції і сучасність», Л. С. Хренов «Народні прикмети та календар», І. Огієнко «Українська культура», В. Т. Скуратівський «Місяцелік», «Русалії», Митрополит І. «Дохристиянські вірування українського народу» та ін.

На початкових етапах свого розвитку людина усвідомлювала себе як частину природи. Ця уява була дуже примітивною. Люди в процесі трудової діяльності постійно стикалися з прихильними і ворожими силами природи, відчували свою безпорадність, беззахисність. Прагнення отримати добрий врожай, захистити себе породило бажання задобрити сили природи. І людина звертається до магічної сили слова, вірячи, що саме так вона може вплинути на диких звірів і на природні явища. Спостереження людини над природою та віра в її магічну силу знаходили відображення в усній народній творчості, прикметах. Це можливо простежити на наступних прикладах:

*«Все мы под небом (под Богом) ходим» [9, с. 81], «Без солнышка не пробыть, без милого не прожить» [9, с. 81], «Солнце – родная матушка, месяц – родной батюшка, звезды – родные сестрицы» [9, с. 82], «Больше гроз – больше грибов» [9, с. 87], «Земля поет воду, а трава – росу» [9, с. 90], «Gibt es bei*

*Sonnenuntergang viele Mücken, verkünden sie einen Sonnentag»* [13, с. 24], «*Die Sonne gilt als das kosmische Herz der Welt»* [13, с. 23].

Як бачимо, найбільше уваги приділялось таким силам природи, як сонце, дощ, вітер, поважали землю-годувальницю, небо, вогонь, воду.

Для землеробів дуже важливо було знати яка буде погода завтра чи післязавтра, яка буде весна і т.д. [11, с. 56–57]. Беручи до уваги ці ймовірні передбачення погоди за прикметами, людина могла більш-менш впевнено починати саджати чи збирати урожай. Завдяки теорії категоризації ми можемо встановити узагальнювальний репрезент (прототип за Е. Рош) ‘Погода’ та периферії ‘Сприятлива погода’ (слоти: *дощ/Regen, грім/Donner, сонце/Sonne, сніг/Schnee*), ‘Несприятлива погода’ (слоти: *дощ/Regen, грім/Donner, сонце/Sonne, сніг/Schnee*).

Це можливо простежити на наступних прикладах: «*Если облака перемешиваются (двигаясь в разные стороны), будет дождь»* [10, с. 13], «*Когда гремит и гремит – надо быть дождю»* [9, с. 88], «*Если тихо и солнце очень печет, будет гроза (град)»* [9, с. 88], «*Первый гром сильный – к урожаю»* [9, с. 89], «*Если февраль холодный – к благоприятному лету»* [7, с. 13], «*Частый дождь в мае – жди урожая»* [7, с. 43], «*Если гром гремит на снегу, хлеба не будет»* [10, с. 26], «*Если зимою постоянно бывает северный ветер, летом выбьет снег»* [10, с. 27] та ін., «*Viel Regen im Februar – viel Sonnenschein das ganze Jahr»* [13, с. 75], «*Donnert es im September noch, liegt der Schnee zu Weihnacht hoch»* [14, с. 127], «*So golden die Sonne im Juli strahl, so golden der Roggen mahlt»* [14, с. 98], «*Schnee im Februar ist eine höchst vergängliche Ware»* [13, с. 74].

Проаналізувавши прикмети російської та німецької культур можна дійти висновку, що їм притаманний спільний прототип та спільна периферія. Внаслідок протиставлення прототипних та периферійних членів категорії, виникає внутрішня структура, яка дозволяє аналізувати наявний матеріал. Оскільки не існує чіткого контрольного списку ознак, то необов'язково, що знайдуться ознаки, притаманні всім членам цієї більшості. Тож, слоти прототипу ‘Погода’ як співпадають, так і різняться в прикметах різних культур.

Отже, прикмета стає результатом спостережень над явищами природи, звичками тварин і т. д. У комах, звірів, птахів, рослин чутливість до зміни погоди загострена. Адже несподівана для них негода може виявитися згубною. Заздалегідь передчуваючи сувору зиму, вони роблять великі кормові запаси, ретельно утеплюють зимові квартири. Так, наприклад, прикмети за звичками тварин: «*Ранний прилет журавлей – к теплой весне»* [9, с. 110], «*Если весной журавли летят высоко – то уродится просо»* [9, с. 112], «*Если грачи сели на гнезда, через три недели надо выходить на посев»* [7, с. 24], «*Если в мае в лесу настоящий птичий переполох – к урожайному лету»* [7, с. 42] і т.д., «*Wenn die Katzen sich putzen, gibt es gutes Wetter»* [14, с. 308], «*Wenn die Schwalben niedrig fliegen, verkünden sie Regen»* [14, с. 308], «*Wenn es im August ohne Regen abgeht, das Pferd vor leerer Krippe steht»* [14, с. 113], «*Fliegt der Kiebitz tief und die Schwalbe hoch, so bleibt die trockene Witterung noch»* [13, с. 120] і т.д.

Досліджуючи прикмети більш детально, їх можна розділити на три групи: короткострокові (погода на завтра), які вказують на дійсний або уявний зв'язок і постійні відносини, що існують між різними явищами природи на короткий строк; довгострокові (яка буде весна, літо), які вказують цей самий зв'язок між явищами природи на тривалий строк; фіксовані (у день якогось святого має бути така погода).

Прикмети першої групи є, головним чином, результатом спостережень над природними явищами і можуть допомогти передбачити погоду на найближчий день. Наприклад, «Если закат ясный, будет ясно» [10, с. 2], «Если солнце покажется при восходе сразу, а потом зайдет за тучу, в этот день пойдет дождь» [10, с. 8], «Если звезды кажутся маленькими, будет дождь, зимою – снег» [10, с. 12], «Если облака редкие, будет ясно, холодновато» [10, с. 13], «Солнце в туман садится – к дождю» [7, с. 49], «Если тучи кажутся беловатыми, будет град» [10, с. 17], «Neumond mit Wind ist zu Regen oder Schnee gesinnt», «Neumond im hellen Kleid bringt schöne Weinlesezeit», «Seht ihr den Neumond hell und rein, so wird ein gutes Wetter sein» [13, с. 33], «Ist's morgen rot vorm Sonnenloch, regnet's nicht, so windst's doch» [13, с. 24].

Прикмети другої групи, тобто довгострокові, допомагають передбачити погоду на більш тривалий строк, що є дуже важливим фактором безпосередньо для землеробів. Наприклад, «Ясная зоря зимою – к морозу» [7, с. 10], «Февральский звездопад – к тихой весне» [7, с. 17], «Если дождей в мае много, то их мало в сентябре» [9, с. 39], «Гром в сентябре предвещает долгую осень» [7, с. 75], «Если в лесу много рябины, то осень будет дождливая» [7, с. 76], «Wenn im Februar der Hahn nicht schreit, tut der Henne das Brüten leid» [13, с. 73], «Septemberregen – für die Saat ein Segen» [13, с. 150], «Im August viel Regen ist dem Wein kein Segen» [13, с. 138], «Früchte nicht den Schnee im März, darunter schlängt ein gutes Herz» [13, с. 87], «Wenn im September noch Donnerwetter aufsteigen, so soll's ein fruchtbares Jahr anzeigen» [13, с. 149].

Прикмети третьої групи пов'язані з певними релігійними покровителями. Так, наприклад, «Не отсеялся до Бориса (2/15 мая) – с Бориса и сам боронися», «Не отсеялся до Афанаса – не поешь хлеба до Спаса (1/14 августа)» [9, с. 41], «В Николу как дождь – будет хлеб и рожь (9/22 мая)» [9, с. 42], «На Троицу дождь – много грибов» [9, с. 46], «Wenn's an Alexius regnet, wird die Frucht teuer» [13, с. 130], «Sankt Pelei führt Donner herbei» [13, с. 158], «Die heilige Dorothee wadet gern im Schnee» [13, с. 73], «Jakobus in sonnenheller Gestalt macht uns die Wiehnacht rau und kalt» [13, с. 131].

Розглянувши вказані три групи прикмет, знаходимо в них спільний прототип 'Погода' та периферії 'Сприятлива погода' та 'Несприятлива погода'. Спільність деяких слотів, а саме *дощ/Regen*, *грім/Donner*, *сонце/Sonne*, *сніг/Schnee* вказує на подібність розглянутих прикмет. Яскравою відмінністю є зовсім різні релігійні покровителі у російській та німецькій культурах.

Звернення до релігійних покровителів підтверджує факт віри людини у вищі сили, поваги до надприродного. Прикмети такого характеру свідчать про зв'язок людини з природою.

Здавна людина не обмежувалася лише спогляданням природи, вона завжди прагнула пізнати її, тому що людина залежить від погодних умов. Особливо той, хто працює під відкритим небом і відчуває на собі її зміни, що позначаються на робочому ритмі, настрої, а в сільському господарстві – і на результаті праці. Тому дуже важливо, спостерігаючи за природою, вміти користуватися сприятливими погодними умовами і передбачати несприятливі, не даючи захопити себе зненацька.

Для того, щоб краще зрозуміти зміст народних прикмет, на нашу думку, варто звернутися до когнітивних процесів (мислення, світогляд, світосприйняття) у свідомості людини, які набували змін. Під цим впливом змінювалися світосприйняття, культура, історія. Зазнавали змін й життєві, релігійні стереотипи, політичний стан країни, а отже, соціальне положення й відносини між людьми. Усе це, певним чином, відображалось у фольклорі: казках, піснях, думах, легендах, прислів'ях та приказках, прикметах тощо.

Особливу увагу люди приділяли прикметам. Довгий час спостерігаючи за природою, вони змогли підлаштувати свою сільськогосподарську діяльність. Завдяки когнітивній здатності сприймати й осмислювати навколишній світ люди навчилися жити й працювати в злагоді з природою. Ці спостереження, знання передавались від покоління до покоління. І в наші часи люди справно ними керуються. Так, наприклад, *«Если снег мелкий, он не скоро сойдет, будет дождливый год, хлеб и корм для скота будут расти хорошо»* [10, с. 23], *«Если весной снег сойдет от солнечного тепла, пшеница будет хороша»* [10, с. 23], *«Если зимой хлеб глубокий, будет хлеб, и дождь будет (будет хорош овес)»* [10, с. 23], *«Если весной снег долго не тает, – урожай ярового хлеба»* [10, с. 23], *«Ist Dezember mild mit vielen Regen, dann hat's nächstes Jahr sehr wenig Segen»* [13, с. 179], *«Wenn es um Weihnachten scheint, dann der Hopfen gut gedeiht»* [13, с. 181] і т.д.

Збирач народних сільськогосподарських прикмет А.С. Єрмолов дев'яносто років тому писав: *«Божественные тайны мироздания разгадываются не по одним только книгам мудрецов. Кто знает, не чаще ли, чем мы думаем, простые народные приметы сойдутся с выводами из точных наблюдений ученых и оправдают ходячие народные поговорки и предсказания урожаев и голодовок?»* [4, с. 156].

**Висновки.** Підсумовуючи, скажемо, що історія виникнення прикмет – це досить тривалий процес. За всю історію людства прикмети зникали й народжувалися, шліфувалися й переосмислювалися, залежно від часу їх побутування змінювалося їх призначення.

Завдяки проведеному порівнянню прикмет різних культур були виявлені спільні та відмінні ознаки, що дають змогу глибше зрозуміти зміст досліджуваних одиниць. За допомогою прикмет людина має можливість планувати свою

сільськогосподарську діяльність. Вони відіграють визначальну роль у житті землероба. З огляду на когнітивні процеси людина здатна вербалізувати свої знання, отримані поколіннями у вигляді прикмет. В прикметах досить чітко представлено процеси мислення, які відтворюють ментальні характеристики етносу. Прикмета – це мовне явище, яке відображає когнітивні процеси, пов'язані з досвідом та пізнавальною активністю особистості. Вони відбивають усі етапи розвитку свідомості нації, починаючи з сивої давнини і до теперішнього часу. Це приклад мовної вдосконаленості людства. В одному реченні зосередилась уся когнітивна сутність людини: історія, досвід, пам'ять уявлення, світосприйняття. В одній фразі поєдналося пряме й переносне значення. Тому прикмети, як мовне явище та ментальна репрезентація, заслуговує на увагу мовознавців і потребує детального дослідження. Розглядаючи народні прикмети ми з'ясували, що когнітивні процеси посідають значне місце у їхньому творенні. У подальшому їх дослідженні варто зосередити увагу на більш глибокому вивченні народних прикмет в когнітивному аспекті.

### Література

1. Даль В. И. Пословицы русского народа. – СПб. 1996. – Т. III. – 478 с.
2. Етимологічний словник української мови у семи томах. Том 2 / Упоряд. О.С. Мельничук. – К.: Наукова думка, 1985. – 572 с.
3. Етимологічний словник української мови у семи томах. Том 4 / Упоряд. Р. В. Болдирев. – К.: Наукова думка, 1985. – 655 с.
4. Ермолов А.С. Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках и приметах. IV. Народное погодоведение / А.С.Ермолов. – СПб., 1901-1905. – 700 с.
5. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / Анатолій Олександрович Івченко. – Харків: Фоліо, 2002. – 541 с.
6. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник. Видання 2-ге, виправлене і доповнене. – К.: Академія, 2006. – 464 с.
7. Лютин А. Т., Бондаренко Г. А. Народное наследие о приметах погоды: Календарь / А. Т. Лютин, Г. А. Бондаренко. – Саранск: Мордов. кн. изд-во, 1993. – 96 с.
8. Міщенко М., Міщенко Н. Слово батьків – з усіх віків. К.: Богдана, 1998. – 136 с.
9. Рыженков Г. Д. Народный месяцеслов: Пословицы, поговорки, приметы, присловья о временах года и о погоде / Г. Д. Рыженков. – М.: Современник, 1991. – 127 с.
10. Смоленский А. В. Чувашские приметы о погоде и влияние ее на хозяйство / А. В. Смоленский. – Чебоксары: тип. изд. Чувашия, 1992. – 56 с.
11. Токарев С. А. Календарные обычаи и обряды в странах Зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. — М.: Наука, 1983. — 220 с.

12. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник / І. Б. Штерн. – К.: Артк, 1998. – 336 с.
13. Binder Egon Bauern- und Wetterregeln . —Stuttgart.: Ulmer, 2009. —192 S.
14. Bauernregeln. Altes Wissen rund um Feld und Garten, Bauernmedizin und Brauchtum. —Deutschland: Weltbild, 2010. —320 S.

### Summary

The article is an attempt to compare people's signs of Russian and German cultures, it describes the cognitive processes that appear in human perception. The proposed method allows to penetrate deeper into the content of the items under study and understand better their purpose.

УДК 81'22'44: 811.111

### ТИПИ СИНЕСТЕТИЧНИХ МАПУВАНЬ В АНГЛІЙСЬКОМУ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Мелько Х. Б.

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*

**Постановка проблеми в загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями.** Семантику висловлювання традиційно аналізують на підставі предикації, такі предикації можуть пов'язувати декілька концептуальних сфер (доменів), що є обов'язковою умовою для повного опису значення висловлення. Набір доменів, відносно яких визначаються семантичні ознаки, є концептуальною матрицею.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Установлено, що складовими частинами синестетичного образу можуть бути екстероцептивні, інтероцептивні та пропріоцептивні відчуття людини [5]. Згідно з класифікацією М. Томсон, до екстероцептивних належать “зовнішні” відчуття: зорові, дотикові, слухові, нюхові та смакові [14]. На вербальному рівні вони знаходять вираження в лексемах на кшталт *солодкий, гострий, черствий, погляд*. Інтероцептивні відчуття реєструють відчуття людини (емоційні стани та почуття), а для їхнього позначення існують лексеми *нечутливий, тремтячий*. Пропріоцептивні (кінестетичні та статичні)